

УДК 316.42

А. В. Дроздова

аспірантка кафедри політології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
Тел. (0482) 68-43-73, e-mail: manga13@mail.ru

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ДОВІРИ ДО ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДЕМОКРАТИЧНЕ РЕФОРМУВАННЯ

Статтю присвячено аналізу поняття «довіра» як складової концепції соціального капіталу. Здійснено огляд базових теоретичних підходів до вивчення феномену соціального капіталу. Проаналізовано рівень політичної довіри до органів державної влади в Україні.

Ключові слова: соціальний капітал, довіра, людський капітал, соціальні відносини.

Актуальність теми. Формування соціального капіталу є фактором вирішення важливих соціальних завдань, пов'язаних з економічним зростанням, підвищенням рівня життя населення, справедливим розподілом національного доходу тощо.

Західні та вітчизняні вчені останнім часом досить активно вивчають різні аспекти соціального капіталу (вплив соціального капіталу на економічний розвиток, умови життя, освіту, темпи розвитку демократії), проте залишається багато невирішених проблем власне «національної» специфіки функціонування досліджуваного феномену.

Новизна дослідження зумовлена спробою визначення взаємозалежності рівня довіри громадян України до органів державної влади та успішності процесу соціально-економічних реформ, що триває в країні.

Рівень розробки проблеми в науковій літературі. Існують різні теоретичні трактування і підходи в межах соціології, економіки, менеджменту, психології та антропології, що пояснюють природу цього явища. Аналіз взаємозв'язку довіри та соціального капіталу представлений у фундаментальній роботі Р. Патнема. Саме він вказує на ті негативні явища, передусім — в економічній сфері, що відбуваються через недовіру і нездатність співпрацювати заради загального блага. Необхідність дотримання угод у суспільстві, де панує цілковита недовіра, вимагає залучення третьої сторони (мафії), що спричинює більші витрати порівняно з добровільним співробітництвом, механізмом якого виступає соціальний капітал. Завдяки останньому полегшується координованість дій різних соціальних груп, стимулюється розвиток спонтанної кооперації [6, с. 204].

Відомий американський філософ Ф. Фукуяма виводить соціальний капітал з культури співпраці. Для нього високий рівень соціального капіталу — це неофіційна норма, що сприяє взаємодії між індивідуумами і є необхідною умовою ринку та ліберальної демократії. Дослідник під-

креслює, що координація, заснована на неофіційних нормах, залишається важливою складовою сучасних економік, її роль стає більш значущою, оскільки ускладнюється природа економічної діяльності та технологій [10, с. 90–93].

Ряд авторів (Е. Гідденс, З. Бауман, Е. Тоффлер, М. Кастельс та ін.) звертають увагу на те, що інноваційна економіка «суспільства знань» вимагає високого ступеня уміння представників різних спільнот співпрацювати для досягнення загальної мети. Взаємодіючи з іншими видами капіталу (природним, економічним, людським), соціальний капітал сприяє економічному зростанню, динамічному розвитку, підвищенню конкурентоспроможності тощо.

Основна частина. У соціальному капіталі знаходять свій вираз норми та цінності соціальних груп, які дають змогу їхнім учасникам діяти ефективніше, переслідуючи власні цілі. Такі групи можуть бути формальними (фірма, профспілка) і неформальними (родичі, друзі, сусіди), тож і соціальний капітал відповідно поділяється на формальний та неформальний. Слід підкреслити, що соціальний капітал здатен відігравати для соціуму як позитивну, так і негативну роль. Члени корпоративних, закритих груп одержують певні переваги, однак активність таких об'єднань справляє вкрай руйнівну дію на суспільне життя в цілому. Прикладами негативної кооперації між людьми можна назвати злочинні угруповання, екстремістські та терористичні організації. Конкретним втіленням негативного соціального капіталу є відносини «клієнт — клієнт», а також поширення корупційних зв'язків, що стають неписаною практикою вирішення питань на тлі недовіри до органів державної влади [1, с. 25–27].

Соціальний капітал може мати локальний і глобальний рівень. Локальний рівень соціального капіталу характеризується межами взаємодії всередині сім'ї і групи. Глобальний рівень — це рівень недержавних суспільних організацій.

Зауважимо, що в будь-якій формі соціальної організації існують правові норми і правила, а кожному суб'єкту притаманне бажання усвідомлювати свої права і обов'язки щодо інших. Така залежність впливає з того, що у соціальній реальності люди по відношенню до суспільства виконують певні соціальні ролі, завдяки яким вони вводяться до соціальної системи і підпорядковуються їй. Життя людини в соціумі має значення лише в тій мірі, в якій воно інтегроване в загальні форми життя людини. Цей процес інтеграції відбувається цілеспрямовано, роблячи життя індивіда значимим у соціальній реальності. Норми та ідеали, перетворюючись на внутрішні імперативи людського існування, забезпечують реалізацію загальних імперативів в індивідуальному існуванні.

Ф. Фукуяма вважає, що однією з найбільших проблем України (як і інших посткомуністичних країн) є спроба ввести демократичні політичні інститути, не враховуючи переваги капіталістичної економіки. Він звертає увагу на те, що в Україні існує відносно обмежений набір засобів, які дозволяють збільшувати рівень соціальної довіри, що залежить від правильного розуміння ролі держави, яка може або зруйнувати соціальний капітал, або

створити основу для соціального капіталу, залежно від ступеня або засобу її втручання у суспільство. Вкрай несприятливою є ситуація, коли держава забагато втручається у суспільство і руйнує соціальний капітал. Також негативний вплив на суспільство справляє ситуація відсутності базових формальних правил, на основі яких люди можуть взаємодіяти [10, с. 578].

З іншого боку, розвиток соціального капіталу залежить від економічного та інституціонального розвитку держави, що виявляється в наступних показниках:

- за принципом довіри до інститутів влади держави можна розділити на 3 групи. Відповідно: високий, середній і низький рівні. На низькому рівні соціальний капітал не може мати перспективи розвитку, адже в державі буде переважати високий рівень корупції, розвиватись тіньова економіка;

- за рівнем розвитку освіти в державі. Соціальний капітал буде переважати в тих державах, де показники розвитку освіти, а загалом і освітній рівень громадян становитиме досить високі показники;

- за рівнем розвитку в державі середнього класу, а загалом і показниками розвитку громадянського суспільства;

- за рівнем зайнятості населення. Адже саме зацікавленість в накопиченні соціальних благ сприяє підвищенню громадянської активності населення, що, в свою чергу, сприяє розвитку соціального капіталу в державі.

Застереженням щодо розвитку соціального капіталу можна вважати, на думку А. Колота, «ерозію культури солідарності», яка виникає в умовах лібералізації економічних відносин, глобальних змін у поведінці економічних акторів і означає вихід індивіда з усталеного соціального і територіального середовища, відмову від виконання багатьох соціальних зобов'язань [5, с. 8–9].

Протягом всіх років незалежності громадяни України надто довірливо ставилися до ідеї «невидимої руки» ринку, здатної вирішити проблеми соціально-економічного характеру. Насправді, як підкреслює Ф. Фукуяма, успішна ринкова економіка не є причиною стабільної демократії, але разом з нею визначається факторами соціального капіталу. Якщо цих факторів достатньо, то ринок і демократична політика успішно розвиваються і ринок може насправді взяти на себе роль школи соціального спілкування, що підсилює ефективність демократичних інститутів. Виходячи з цих міркувань Ф. Фукуяма визначає здорову капіталістичну економіку як економіку, в рамках якої суспільство має достатню «кількість» соціального капіталу, щоб спричинити самоорганізацію бізнесу [10, с. 579].

Останнім часом з'являється все більше доказів, що соціальна єдність є визначальним чинником економічного процвітання та сталого розвитку суспільства. Соціальний капітал є не просто сумою інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше медіатором, який підтримує його частини. Він складається, перш за все, з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі та відповідні норми, які впливають на продуктивність і добробут різних спільнот.

Особливу роль в накопиченні соціального капіталу, на думку автора статті, в Україні слід надати національній ідеї, основною складовою

якої має бути концепт конкурентоспроможності. Ідея конкурентоспроможності країни як прагматична ідеологема є достатньо зрозумілою всім громадянам України незалежно від гендерної чи соціокультурної приналежності.

Зазначений «холізм» пропонованого концепту добре узгоджується з одним із основних показників рівня соціального капіталу — індексом показників «горизонтальної» довіри в суспільстві. У «вертикальному вимірі» цього феномену основу демократичної держави складає рівень довіри громадян до органів державної влади, які, в свою чергу, демонструватимуть свою конкурентоспроможність.

На жаль, тенденція поширення недовіри до інститутів влади характерна і для західних країн. Одночасно з цим відзначається «декапіталізація соціального капіталу», пов'язана зі зниженням громадянської активності, послабленням обов'язків усередині сім'ї, поширенням недовіри між членами суспільства, мобільністю населення, зменшенням шлюбів та збільшенням розлучень [3, с. 29–45].

Отже, беручи до уваги світовий тренд кризи соціального капіталу, слід проаналізувати, як змінювалась ситуація протягом останніх 20 років на всіх рівнях вітчизняного соціуму.

Зміни у політичному житті країни за роки незалежності суперечливо відобразились у ставленні українців до найбільш відомого інституту демократії — політичних партій. Якщо у 1994 р. за даними щорічного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України відносна більшість українців (36,1 %) вважала, що Україні потрібна багатопартійна система, 29,8 % були проти багатопартійності і 33,7 % респондентів не визначились у відповіді на це запитання, то у 2010 р. більшість українців (46,3 %) були проти багатопартійності і лише 21 % вважали її потрібною [10, с. 137–154]. Пік критичних настроїв щодо багатопартійності (50,8 %) був досягнутий ще у 2002 р. Опосередковано це свідчить про авторитарні настрої половини населення країни.

На питання: «Чи є серед існуючих на теперішній час в Україні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу?» — більшість українців не дали досить однозначної відповіді, але не було чітко вираженої критичної настроєності в бік політичних партій та рухів. У 1994 р. не бачили такої політичної сили 28 %, а бачили лише 13,9 % і ще 56,9 % не мали чіткої позиції у цьому питанні, то в 2011 р. тих, хто бачить політичні сили, яким можна довірити владу, стало 29,1 %, а тих, хто не бачить такої політичної сили, — 36,2 %.

Таким чином, ставлення українців до інституту політичних партій і партійної системи є дуже нестійким. Абстрактно-критичне ставлення до багатопартійної системи поєднується з симпатіями до конкретних і різних політичних сил і практичною участю у виборчих змаганнях партій.

Слід також додати, що у порівнянні з початком 1990-х років помітно зростає кількість членів політичних партій: у 1994 р. таких було 0,7 %, а у 2006 р. — 4,6 %, у 2010 році цей показник становив — 3 % [10, с. 187–191]. За цим показником ми наближуємось до європейських стандартів.

Розвиток соціального капіталу залежить від створення широкої мережі ефективних громадських об'єднань, спрямованих на забезпечення різноманітних інтересів громадян та міжсекторного соціального партнерства. Такі мережі громадської активності полегшують координацію і комунікацію, посилюють довіру між громадянами і, таким чином, дозволяють вирішувати дилеми колективної дії. Коли розв'язання економічних і політичних проблем засновується на мережах соціальної взаємодії, збільшуються можливості співпраці для створення колективних благ.

За роки незалежності в Україні суттєво зросли кількість і активність громадських організацій, які намагаються впливати на владу та її рішення. Але абсолютна більшість українських громадян і тоді, і зараз залишаються поза межами організованої громадської активності. За даними щорічних опитувань Інституту соціології НАН України, у 1994 р. 82,2 % українців не належали до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів, а в 2010 році — 83,6 % [10, с. 217–219].

Специфічною рисою суспільно-політичної свідомості українців є нестійке емоційне ставлення до влади з переважно критичною оцінкою діяльності всіх державних інституцій. Після кожної президентської кампанії помітно зростали рівень довіри до глави держави і оцінка його діяльності, але вона ніколи не була вище 6 балів за 10-бальною шкалою. І також неминуче приблизно через рік після президентських виборів, а то і раніше, відбувалось суттєве зниження довіри до нової влади.

Ставлення до інших державних інституцій є ще більш критичним, ніж до власних президентів. Верховній Раді та уряду зовсім або переважно не довіряють не менш половини наших громадян. І цей показник практично не змінюється за даними опитувань Інституту соціології НАН України з 1994 по 2010 рік. Цілком довіряють парламенту 1–2 %, переважно довіряли у 2006–2010 рр. — 11–14 %, а з 1994 по 2004 рік — 6–8 % [10, с. 225–230].

Рівень повної довіри уряду з 1994 по 2010 рік коливається в межах 2–4 %, переважно довіряли Кабінету Міністрів у 2006–2010 рр. — 14–17 %, а з 1994 по 2004 р. ще менше — 6–11 % [10, с. 236–238].

Як бачимо, за останні 5 років зросла кількість людей, які цілком або переважно довіряють вищим державним інститутам. Але за 5-бальною шкалою рівень довіри вищим інститутам державної влади не досягає і 3 балів. Єдине відносно позитивне виключення за всю історію незалежної України — весна 2005 р., коли рівень довіри до президента за 5-бальною шкалою піднявся до 3,4 бала, довіра до Верховної Ради — до 2,9 бала, до уряду — до 3,1 бала.

Однією з основних причин зростання недовіри до державної влади та її окремих інститутів є переконання громадян, що влада не відстоює їх інтереси. Про це свідчать, серед іншого, результати соціологічного опитування, проведеного у кінці жовтня — на початку листопада 2006 р. У ході його проведення респондентам пропонували визначити, зокрема, чиї, на їх думку, інтереси захищає уряд. Лише 13,5 % опитаних вважали, що новий уряд «значною мірою» захищатиме інтереси простих громадян; 20,3 — ін-

тереси всієї країни. Напроти, 45,0 % вказали, що «значною мірою» він захищатиме інтереси Донецької області, 38,8 % — великого українського капіталу, 29,5 % — російського капіталу, 29,5 % — тіньового бізнесу [10, с. 253–256].

Не змінюється на краще і ставлення до функціональних державних інститутів: до міліції — 2,2–2,4 бала (за 5-бальною шкалою), до судів — 2,3–2,4 бала, до місцевої влади — 2,3–2,5 бала (2,7 — у 2005 р.). Це означає, що *незалежна держава*, на відміну від *незалежної країни*, так і не стала своєю — у повному сенсі цього слова — для абсолютної більшості українських громадян.

Незважаючи на критичне ставлення до державних і політичних інституцій, українці звикли до конкурентної демократії, звикли часто і гучно обирати. Відносна *більшість наших співгромадян* (за даними опитування Фонду демократичних ініціатив і Центру Разумкова, проведеного у серпні 2011 р.) *вважає демократію найбільш бажаним типом державного устрою* для України — 48 %. Лише 21,3 % опитаних обрали відповідь, що за певних обставин *авторитарний режим* може бути кращим, ніж демократія.

За останні роки *пік критичного ставлення до демократії* спостерігався у грудні 2009 р. Тоді, за даними опитування Фонду демократичних ініціатив і Центру Разумкова, лише 36,6 % респондентів вважали демократію найбільш бажаним типом державного устрою для України, 30 % демонстрували свою схильність до авторитарного режиму, а 17 % — байдуже ставлення до демократії.

Взагалі ж всі останні роки в Україні спостерігається відносна і хитка рівновага між прихильниками демократії і тими, хто ставиться до неї критично або байдуже. Тому вибір характеру політичної системи залишається за тими, хто опиняється при владі.

Висновки. На сьогодні в Україні існує соціопсихологічна константа: чим вищий рівень очікування, тим болючішим є переживання невдач. Суспільство переживає найголовніше розчарування — розчарування в діяльності державних інституцій. Друга причина занепаду соціального капіталу в Україні стосується елітних груп. Адже в країні елітні групи формуються переважно із представників таких соціальних елементів, які вже давно не є часткою соціуму, використовуючи свої соціальні позиції лише для наживи. Внаслідок дій елітних груп руйнуються зачатки громадянського суспільства, спроби самоорганізації громадян тощо.

Можна констатувати, що в Україні відбувається накопичення негативного соціального капіталу, що перешкоджає успішному завершенню процесів демократизації та модернізації.

Куди і як рухатись країні, неодноразово за роки незалежності визначала не арифметична більшість населення, а соціально і політично активна меншість суспільства. Це не означає, що меншість повинна ігнорувати громадську думку. Ні, всупереч суспільним настроям, країну не змінити. Але активна меншість, якщо вона є справжньою елітою, має переконувати суспільство у своїй правоті, впливати на нього, вести його за собою, а не

блукати вслід за суперечливими суспільними настроями. Головна проблема в іншому — чи буде ця меншість ставитись до країни як до перехідного трофею у політичних та бізнес-змаганнях, чи все ж таки вона буде поєднувати свої власні інтереси з суспільними.

За ці 20 років українці декілька раз серйозно розчарувались і в своїх ілюзіях, і в своїх обранцях, вони стали більш критичними. Потрібно, щоб ця критичність врешті решт трансформувалась у більшу вимогливість і до політиків, і до себе. Країні потрібна підвищена політична відповідальність — відповідальність політиків і державних керівників за соціум і результати свого керівництва ним, відповідальність громадян — за тих, кого вони обирають, і за свою участь у розвитку країни.

Література

1. Бова А. А. Тінізація суспільних відносин: механізм, передумови, тенденції / А. А. Бова // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними: Міжвідомчий науковий збірник, К., 2000. — Т. 25. — С. 510.
2. Доган М. Ерозія довіри в развитих демократіях / М. Доган // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 5. — С. 85-93.
3. Злобіна О., Мартинюк І., Соболева Н., Тихонович В. Соціальний простір життя як суб'єктивна символічна реальність / Злобіна О., Мартинюк І., Соболева Н., Тихонович В. — К.: Інститут соціології НАН України, 2004. — 299 с.
4. Лукьяненко В. Социальный капитал. Как он влияет на повышение эффективности органов государственной власти / В. Лукьяненко // Служба кадров. — 2002. — № 3. — С. 3-6.
5. Колот А. Генезис лібералізації економічних відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. — 2008. — № 1. — С. 3-11.
6. Патнам Р. Д., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Патнам Р. Д., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. — К.: Основи, 2001. — 302 с.
7. Патнэм Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Патнэм Р. — М.: Мировая экономика и международные отношения. — 1995. — № 4. — С. 78.
8. Погоріла Н. Довіра населення до політичних та публічних інституцій у порівняльному контексті / Н. Погоріла // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 3. — С. 144-156.
9. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2010.
10. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — 730 с.
11. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал / Ф. Фукуяма // День, № 177, вівторок, 17 жовтня 2006 р. — С. 1-2.
12. Шмиголь О. М. Особливості формування й відтворення соціального капіталу в умовах ринкової економіки / О. М. Шмиголь // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2005. — № 1. — С. 324-327.

Стаття поступила в редакцію 14.10.2012

А. В. Дроздова

Кафедра політології Інститута соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 35, Французський бульвар, 24/26, г. Одеса, 65058, Україна

**УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ ДОВЕРИЯ К ИНСТИТУТАМ ВЛАСТИ
В УКРАИНЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ
РЕФОРМИРОВАНИЕ**

Резюме

Статья посвящена анализу понятия «доверие» как составляющей концепции социального капитала. Проанализирован уровень политического доверия к органам государственной власти в Украине.

Ключевые слова: социальный капитал, доверие, человеческий капитал, социальные отношения.

A. V. Drozdova

Department of political science,
Institute of Social Sciences,
Odessa National University named after I. I. Mechnikov
Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**THE DEVELOPMENT OF THE TRUST'S LEVEL ON POLITICAL
INSTITUTES IN UKRAINE AND ITS INFLUENCE
ON THE DEMOCRATION REFORMING**

Summary

The paper is devoted to the analysis of the concept of the trust as the constituent of the concepts of social capital. The level of political trust is analysed to the organs of political power in Ukraine.

Key words: social capital, trust, human capital, social relations.